

دانشگاه کاشان

تجارب

www.ketab.ir

مؤلفان:

حسن عزیزی

عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان

دکتر حسن خاتمی

عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان

سرشناسه:	عزیزی، حسن، ۱۳۵۰.
عنوان و نام پدیدآور:	گل در قالی کاشان / مؤلفان: حسن عزیزی، حسن خاتمی.
مشخصات نشر:	کاشان: دانشگاه کاشان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری:	۱۲۷ ص.: مصور.
شابک:	۳-۷-۹۳۲۴۸-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
موضوع:	قالی و قالیبافی -- ایران -- کاشان -- طراحی
موضوع:	گل‌ها در هنر
شناسه افزوده:	خاتمی، حسن، ۱۳۳۶ -
شناسه افزوده:	دانشگاه کاشان
رده‌بندی کنگره:	۷۸۵-۹۳۲۴۸-۶۰۰-۹۷۸
رده‌بندی دیویی:	۷۸۵-۹۳۲۴۸-۶۰۰-۹۷۸
شماره کتابشناسی ملی:	۱۸۷۰۳۷۶

کاشان، ۶ کیلومتری بلوار قطب راوندی، دانشگاه کاشان

publication@kashanu.ac.ir

گل در قالی کاشان	حسن عزیزی، دکتر حسن خاتمی
• چاپ اول ۱۳۹۲ کاشان	• شمارگان: ۱۰۰۰
شابک ۳-۷-۹۳۲۴۸-۶۰۰-۹۷۸	ISBN: 978-600-93248-4-2

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

مقدمه ۵

فصل اول

- ۱۳ اصل و نهال گل
- ۲۵ تعریف گل
- ۲۵ گل نشانه فرّ
- ۲۸ نیلوفر آبی (Lotus)
- ۲۹ بن‌مایه اساطیری رویدن گل و گیاه
- ۳۰ ۱. رویش گل و گیاه از اشک چشم
- ۳۱ ۲. رویش گل و گیاه از خون
- ۳۲ ۳. رویش گل از عرق پیامبر (ص)
- ۳۳ گیاه‌پنداری

فصل دوم

۳۷	گل‌های ایرانی
۴۰	هوم (Hum)
۴۰	گل سرخ (سوری و صد برگ)
۴۳	جایگاه زیبایی‌شناسانه گل با دید عرفانی
۴۵	لاله
۴۶	لاله واژگون
۴۷	ارغوان
۴۸	زنبق- سوسن
۵۴	داستان خسرو فیادان و رنگ وی
۵۶	گل حسرت
۵۶	مرزنگوش
۵۶	سیسنبیر
۵۶	استبرق
۵۷	سپرغم
۵۸	اتار
۶۱	رازک
۶۲	نرگس
۶۴	بنفشه
۶۵	سنبل
۶۷	منتخبی از شاهکارهای قالی کاشان

فصل سوم

۷۹	گل‌های خطی شده قالی کاشان
۷۹	۱. گل‌های شاه عباسی

۷۹	طراحی انواع گل شاه عباسی به قلم استاد محمد صنیعی
۸۵	۲. گل های شاه عباسی ابداعی
۸۷	۳. گل های شاه عباسی جانوری
۹۲	۴. گل های شاه عباسی گرد
۹۲	الف) گل های گرد فرفره ای
۹۴	ب) گل های گرد تلفیقی و ابداعی
۹۵	ج) گل های گرد با الهام از گل نرگس
۹۶	۵. گل میخک در قالی کاشان
۹۸	۶. گل های پروانه ای
۱۰۱	طراحی گل به قلم سید بزرگ قالی کاشان
۱۰۱	- سید رضا صانعی
۱۰۳	- میرزا نصرالله خان نقاش زاده
۱۰۶	- میرزا حسن معینی
۱۰۷	فرنگی سازی
۱۱۰	۷. گل فرنگ ها
۱۱۵	۸. گل بته ها
۱۱۸	حاصل سخن
۱۲۰	پی نوشت ها
۱۲۲	فهرست منابع تصاویر
۱۲۵	فهرست منابع متن

مقدمه

در طول تاریخ، داستان گل‌ها و سبزه‌ها و تکوین آن‌ها که با اسطوره‌ها و اعتقادات ملی و مذهبی آمیخته شده است، برای محققان و پژوهشگران حوزه طرح و نقش، بسیار پیچیده و سؤال‌برانگیز بوده است.

در تمام اعصار و در همه فرهنگ‌ها، گل‌ها نقش خاصی در زندگی و در قلب مردم بازی کرده و می‌کنند. در دوران کهن، گل‌های معینی به مثابه پیکر مادی بعضی از خدایان مجسم شده‌اند. مردم گل‌ها را گرمی می‌داشتند و آن‌ها را پرستش می‌کردند و نیروی جادویی به آنان نسبت می‌دادند. گل به شکل غنچه، سمبل زندگی جدید و استعداد بالقوه است. همچنین گل، مرگ را بر سر قبور مشایعت می‌کنند. گل، نماد مرگ و زندگی است. در فرهنگ ایرانی، گل بشکفته نماد تولد و آغاز زندگی و گل پژمرده، نماد مرگ و پیری است. (بروس میت فورد، میراندا، ۱۳۸۸، ۵۴)

پرسش‌های بسیاری راجع به خاستگاه و موطن گل‌ها و اصل و منشأ شکل‌گیری آن‌ها در حوزه طرح و نقش وجود دارد. تغییرات صورت گرفته توسط طراحان و هنرمندان منشأ گل‌ها را در هاله‌ای از ابهام فرو برده است. تنوع و گستردگی انواع گل‌ها و انتزاع صورت گرفته در حوزه هنرهای صناعی و قالی ایرانی، باعث پرهیز اغلب پژوهشگران از این موضوع مهم فرهنگی کشورمان گردیده، و متأسفانه در این زمینه (معرفی گل‌های ایرانی و خاستگاه تاریخی آن‌ها) پژوهش مفصلی صورت نگرفته است.

شهر کاشان از دیرباز، یکی از مراکز مهم شکل‌گیری تمدن ایرانی است که سهم به‌سزایی در خلق آثار فرهنگی و هنری کشورمان داشته، و تولید و پرورش گل در این شهر دارای سابقه‌ای کهن است. صنعت گلاب‌گیری و پرورش گل محمدی و نسبت دادن آن به پیامبر اکرم (ص)

نشانه ارادت و علاقه مردمان این دیار به خاتم پیامبران است. خلق منسوجات و پارچه‌های زربفت و قالی‌های فاخر با بهره‌گیری از ترکیبات متنوع گیاهی در طول تاریخ، نام این شهر را بر سر زبان‌ها انداخته است.

پژوهش مورد نظر با استفاده از منابع مکتوب از طریق روش اسنادی به بررسی و معرفی گل‌ها و خاستگاه تاریخی آن‌ها با محوریت قالی کاشان (عصر قاجار تا کنون) پرداخته است. اهمیت گل به عنوان عنصری نمادین و مؤنث، معمولاً بیش از شکل و قالب واقعی آن برای هنرمندان ایرانی مهم بوده است. تجرید و انتزاع صورت گرفته در طول تاریخ توسط طراحان و هنرمندان شهر کاشان و خلق نمونه‌های ترکیبی و تلفیقی از انواع گل‌ها باعث پربار شدن ذخایر و گنجینه‌های تصویری از گل‌ها گردیده است. اقلیم و شرایط آب و هوایی در شکل‌گیری فرهنگ و تمدن و هنر و حتی ادیان و آیین‌های یک ملت تأثیر به‌سزایی دارد. اقلیم غالباً گرم و خشک کشورمان و تضاد حاکم بر شرایط آب و هوایی و کوتاهی عمر فصل بهار در اغلب نواحی، سبب خلق یکی از مهم‌ترین پدیده‌های فرهنگی کشورمان یعنی «باغ» و یکی از مهم‌ترین اجزا و عناصر باغ، «گل» گردیده است. همواره بسرای روح خیال‌پرداز و هنرمند ایرانی، گل، ظرف مناسبی برای قرارگیری مظلوف و محتوای ذهنی او بوده است. تشبیه صورت و اجزای پیکره انسان به رنگ و لطافت و عطر گل، تشبیه زمان کوتاه عمر و جوانی، به عمر کوتاه گل و بهره‌گیری از رنگ و بوی گل در صنایع ادبی و ساختن هزاران داستان و قصه و تصویر با محوریت عنصر گل، حاصل روح حساس و سرشار از عشق و محبت هنرمندان ایرانی به این آفریده زیبای خاکی بوده است.

در این میان، هنجارهای اجتماعی و ضرورت احترام به فرهنگ و سنت‌های ملی و دینی و حجب هنرمندان ایرانی سبب پرهیز آن‌ها از تصویر صورت و پیکر معشوق و بهره‌گیری از گل به عنوان عنصری نمادین گردیده است. (نقاشی گل و مرغ، محصول این نوع تفکر در هنر ایرانی است.)

برای انسان در اعصار کهن و پیش از تاریخ تمام عناصر و اجزای طبیعت، صاحب روح و روان بوده و بر زندگی دنیوی و اخروی او تأثیر گذار بوده است. سنگ‌ها، کوه‌ها، درختان و گیاهان، موجودات و حیوانات و... از جمله این عناصرند. گل‌ها و گیاهان نیز از این قاعده مستثنی نبوده‌اند. داستان‌های بسیاری در ارتباط با پیوند ایزدان و خدایان با گل‌ها وجود دارد. این ارتباط معمولاً دو سویه بوده است. در وهله اول، ایزدان و خدایان از گل‌های مقدس متولد می‌شوند (تولد برهما از نیلوفری که از ناف ویشنو سر درمی‌آورد، و تولد میترا از آناهیتا و گل نیلوفر و...) و در وهله دوم، پس از مرگ و یا کشته شدن، از خون و یا اجزای جسم به خاک رفته‌ او، انواع گل‌ها و رستنی‌ها به وجود می‌آمدند. (نارسیس و سیائوش)

قرارگیری کشورمان میان شاهراه مواصلاتی شرق و غرب، موجب ایجاد ناحیه‌ای مستقل

فرهنگی و متأثر از تمدن‌های مختلف گردیده است. تهاجمات نظامی، و روابط تجاری و فرهنگی، کوچ‌ها و شرایط اقلیمی، نقش به‌سزایی در ایجاد این حوزه فرهنگی پر بار طی هزاران سال بر عهده داشته‌اند. تأثیر گذاری و تأثیر پذیری جزء لاینفک تمامی تمدن‌ها محسوب می‌گردد. اقوام مختلف، ضمن تعامل و برخورد با یکدیگر و سایر فرهنگ‌های متجانس و نامتجانس، گزینه‌های اساسی و مرتبط با فرهنگ بومی خود را انتخاب می‌کنند. اقوام ساکن در فلات ایران طی قرون متمادی، بدون هیچ گونه تعصبی به جذب عناصر و اجزای مثبت سایر تمدن‌ها پرداخته‌اند. اخذ صورت و شکل عناصر وارداتی و تزریق محتوا و مضمون بومی و ملی و تطبیق با شرایط فرهنگی از جمله نکات مثبت اقوام ساکن در کشورمان بوده است. ورود گل مقدس نیلوفر آبی مصری (لوتوس) از طریق بین‌النهرین به کشورمان و پیوند آن با اسطوره‌های ایرانی مثل میترا و آناهیتا، ورود اجزا و عناصر نقاشی چینی بعد از حمله مغول‌ها به کشورمان، مثل (ازدها، ابرهای طوماری، تصویر طبیعی گل نیلوفر و...) و خلق نقشی تازه از این عناصر، مرتبط با فرهنگ ملی و اساطیری کشورمان توسط هنرمندان حوزه هنرهای تجسمی و صنایع دستی، از جمله ویژگی‌های اقوام ایرانی بوده است.

در حقیقت این پژوهش پاسخ‌گوی تمامی سؤالات موجود درباره گل‌های ایرانی نخواهد بود و بیشتر مقدمه‌ای است بر انجام تحقیقات وسیع‌تر که با استفاده از نظریات انتقادی و پیشنهادی پژوهشگران حوزه طرح و نقش، خلأ موجود مرتفع گردد.

سابقه کهن شهر کاشان در عرصه هنر و تمدن در ادوار مختلف تاریخ کشورمان و تأثیر هنرمندان این شهر بر سایر مناطق، قابل تأمل و بررسی است. عصر قاجار به عنوان یکی از حساس‌ترین دوره‌های تاریخی کشورمان نقش به‌سزایی در جهت‌تطور و تکامل رشته‌های هنری، به‌خصوص نقاشی، صنایع دستی و فرش ایفا می‌کند. تحولات اجتماعی و فرهنگی کشورمان و تقابل با فرهنگ و تمدن غربی، عرصه فرهنگ و هنر کشورمان را دچار چالش‌های بزرگی می‌نماید. سنت‌گزینی و شیفتگی نسبت به هنر غرب در آثار فرهنگی و هنری مصنوعات این دوره تاریخی کشورمان کاملاً هویداست. در این میان، هنرمندان عرصه صنایع دستی، به‌خصوص فرش با ظرافت و حساسیتی مثال‌زدنی، عناصر وارداتی را در فرهنگ و هنر ملی آمیخته و به خلق نمونه‌های تازه دست یافته‌اند. در این پژوهش، فرضیه‌های زیر مطرح است:

۱. نقش مایه گل‌های موسوم به گلفرنگ اغلب خاستگاهی ایرانی دارند.
۲. طراحان قالی کاشان از دوره قاجار تا امروز، مبدع طرح‌های متنوعی از گل‌های تلفیقی ایرانی و فرنگی‌اند.
۳. دوره تاریخی قاجار، محل تلاقی فرهنگ و هنر ایرانی و غربی است و هنرمندان کاشانی به عنوان پیشروان حوزه هنرهای تجسمی و صنایع دستی در این فرآیند نقش مهمی را ایفا می‌کنند.

این تألیف بـا بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و روش تحقیق میدانی، و تهیه عکس و تصویر از نقشه‌ها و فرش‌های موجود در کتاب‌ها، نشریات و نقشه‌های مرکز پژوهشی فرش دانشگاه کاشان و سایر منابع نوشته شده است. در خاتمه، لازم است نخست از دانشگاه کاشان که چاپ و انتشار این کتاب با حمایت مادی و معنوی آن انجام گرفته، تشکر شود؛ همچنین از راهنمایی‌های استاد ارجمند جناب آقای محسن محسنی که در تدوین و تألیف این کتاب یاری نموده‌اند، سپاس‌گذاری و قدردانی گردد.